usılı jas aktyorlar ushın úlken mektep bolıp xızmet etpekte. Aktyordıń dóretiwshilik miyrası qaraqalpaq teatr kórkem óneriniń altın fondına kiredi.

Juwmaqlap aytqanda, Shamurat Ótemuratov qaraqalpaq teatr kórkem óneriniń ullı wákili, komik hám dramalıq rollerdi birdey jetik atqarǵan siyrek ushırasatuǵın aktyor. Ol ómiriniń aqırına shekem sadıqlıq penen xızmet etip, milliy teatr kórkem óneriniń rawajlanıwına sheksiz úles qostı. Onıń dóretiwshilik miyrası keleshek áwlad ushın biybaha ruwxıy baylıq bolıp qaladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzıkalı teatrı tariyxı. - Nókis.
2. Qaraqalpaq teatr kórkem óneri: maqalalar toplamı. - Nókis.
3. Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq artistleri haqqında biografiyalıq maǵlıwmatlar. - Tashkent.
4. Milliy teatr hám aktyorlıq sheberligi. - Tashkent.

REZYUME. Ushbu maqolada Qoraqalpoq teatr san’atining atoqli namoyandasi, mashhur komik aktyor Shamurat O‘temuratovning hayoti va ijodiy faoliyati keng yoritilgan. Aktyorning Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatridagi ko‘p yillik sahnaviy faoliyati, o‘ziga xos aktyorlik maktabi, komik va dramatik obrazlarni yaratishdagi mahorati tahlil qilinadi. Shuningdek, san’atkorning milliy teatr rivojiga qo‘shgan hissasi va ijodiy merosining bugungi kundagi ahamiyati ochib beriladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье широко освещается жизнь и творческая деятельность известного представителя каракалпакского театрального искусства, известного комического актера Шамурата Утемуратова. Проанализированы многолетняя сценическая деятельность актера в Каракалпакском государственном академическом музыкальном театре имени Бердаха, его уникальная актерская школа, мастерство в создании комических и драматических образов. Также раскрывается вклад артиста в развитие национального театра и значение его творческого наследия на сегодняшний день.

SUMMARY. This article extensively covers the life and creative work of Shamurat Utemuratov, a prominent representative of Karakalpak theatrical art and renowned comic actor. The actor's many years of stage work at the Berdakh Karakalpak State Academic Musical Theater, his unique acting school, and his mastery in creating comic and dramatic characters are analyzed. It also reveals the artist's contribution to the development of national theater and the significance of his creative heritage today.

XVII-XVIII ÁSIRDE SAZ ÁSBABLÍQ MUZÍKANÍŃ RAWAJLANÍWÍ

Zarlıq Bekbergenov – *docent*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Tayanısh sózler: simfoniyalıq orkestr, kamer ansambli, janrlar, sonata, simfoniya kvartet, trio, menuet, koncert, polifoniyalıq muzıka.

Ключевые слова: симфонический оркестр, камерный ансамбль, жанры, соната, симфония, квартет, трио, менуэт, концерт, полифоническая музыка

Key words: symphony orchestra, chamber ensemble, genres, sonata, symphony, quartet, trio, menuet, concert, polyphonic music.

XVII ásride muzıkaǵa bolǵan qızıǵıwshılıq hám de polifoniya hám gomofoniya usılları sebepli saz ásbablıq muzıkası rawajlana basladı. Sol dáwirdegi janrlarda polifoniya usıllarǵa tiykarlandı. Turmuslıq muzıkaǵa tán bolǵan gomofon usılınbdaǵı muzıka, qosıq hám ayaq oyın namalarıda óz orınların tawǵan edi. Gomofoniyada barlıq dawıslardan melodiya óz aldına ajıralıp esitiledi, qalǵan dawıslar boysınıwshı

dawıslar esaplanadı. Bulardıń tiykarında melodiya sızıǵı hám akkompanetlik –dawıslar turadı.

Polifoniyalıq muzıka. Foliponiya – grek tilinen alınǵan sóz bolıp foli-kóp, fon-dawıs degendi bildirip, Polifoniyalıq muzıka kóp dawıslıq muzıka degendi bildiredi. Bunda bas hám boysınıshı, tiykarǵı nama hám akkomponamentlik dawıslar bolmaydı, bunda, hárbir dawıs óz aldına áhmiyetke iye boladı. XIV-XV ásirlerde polifoniya óziniń rawajlanıw dárejesine jetisti. Kóp dawıslı muzıka «kontrapunkt» dep atalıp , «notaga qarsı nota» degen mánisti bildiredi. Polifoniyalıq shıǵarmalarda nama háreketiniń úzliksizligi polifoniyalıq rawajlanıwdıń imitatsiya sıyaqlı usılın qollanıwdan ámelge asrıladı. Imitatsiya (talıqlaw – analiz islew) bul dawıslardıń izbe izlik penen baylanısıw usılı bolıp, onda hárbir dawıs biraz keshigip qalıp, bir túrdegi namanı tákirarlaydı. Biraz waqıttan keyin kóp dawıslıqtıń rawajlanıwı tek ǵana vokal-xor kórkem ónerinde payda boladı. Saz ásbap polifoniyası organ muzıkasınıń rawajlanıwı menen baylanıslı bolǵan. Shirkew xorı menen , organshılar organ muzıkasına vokal muzıkasına tán bolǵan kóp dawıslı formalarda usıllardı keltirip shıqqan. Bax organ ushın polifoniyalıq úlgidegi shıǵarmalardı hám usı formada klavir shıǵarmaların jazdı. Klavir ushın jazǵan shıǵarmalarınan «Jaqsı temperatsiyalangan klavir» dep atalǵan toplamında qırıq segiz preludiya hám fugalarında kórsetip berdi. Baxtıń preludiyaları formasın belgilep berishhi konstruktiv belgilaege iye emes, biraq fugalardan birqansha parıqlanadı. Preludiyalardıń háreketi, birdey ritmdegi fakturalarǵa tiykarlanadı. Fuga kóp dawıslı muzıkanıń quramalı formalarınan esaplnadı. Baxtıń barlıq fugalarında bir temalıq hám ekı, ush temalıq fugalar hám ushırsadı. Baxtıń dóretiwshiliginde úsh dawıslı; fugalar eń kóp tarqalǵan túri esaplanlanadı. Tórt, bes hám altı dawıslı fugalar hám ushırasadı. Fuga úsh bólimnen turadı. Fugalardıń hárbiriniń óz atamaları bar: ekspoziciya, rawajlanıwshı hám repiza. Ekspozitsiya muzıkanıń mazmunın temasın kórsetip beriwshi. Ekspozitsiyada fuganıń neshe dawısqa berilgen bolsa temada sonday beriledi, tema bolsa bir dawısta berilip tiykarǵı tonlıqtı belgileydi. XVIII ásridiń basında saz ásbablıq muzıkası tarixiyqında jańa dáwir baslandı. Muzıka kórkem ónerinde jańa dáwirdiń ózine tán ózgeshelikleri boldı. Bul waqıtqa kelip, orkestr kapellaları, konsert sólkemleri kibi demokratiyalıq mádeniyat oshaqları payda boldı. Vena, London, Parij, Drezden, Milanda kóplegen saray orkestr kapellaları hám kishi kamer ansarnblleri saz ásbablıq mádeniyatınıń orayına aylandı. Ataqlı kompozitorlar bir waqıtta óz dáwriniń tanıqlı atqarıwshıları boldı: Skarlatti — talantlı klavesinshi, Bokkerini — talantlı violonchelshi, Vivaldi — talantlı skripkash. Motsart bolsa klavesin hám fortepianoda atqarıwshılıq sheberligi menen tıńlawhılardı tań qaldırdı. XVIII ásir saz ásbablıq muzıkasınıń áhmiyetli ózgeshelikleriniń biri gomofon-garmoniyalıq usılda edi. Kamer ansarnblleri ushın jaratılǵan muzıka hám orkestr ushın jazılǵan muzıkalar arasında sezilerli parıq joq, biraq saz ásbablıq muzıkası áste aqırın biyǵárez janrlar — sonata, kvartet, trio, simfoniyalar óziniń formaların taptı. XVII ásir saz ásbablıq muzıkası tarawında oziniń janrlıǵı menn (sonata, trio, kvartet, konsert, simfoniya) «sonata-simfoniyalıq cikl» deb atalıwshı janrlar, tiykarınan, novatorlıq alıp kiriwshi waqıya boldı. Sonata-simfoniyalıq cikl, ádette, úsh yamasa tárt (sonata allegrosi, awır jay bólim, menuet, final) ayırıqsha bólimlerdiń biri edi. Sonata-simfoniyalıq ciykldıń payda bolıwı tayyarlanǵan edi. Onıń negizi italiya hám fransuz operası uverturaları menen baylanıslı. Bir-birine qarama-qarsı qoyılıwshı bólimler almasatuǵın oyın suitası málim áhmiyetke iye boldı. Fransiyalıq klavesinshiler Kuperen, Ramo, sondayaq, I.S.Bax suitaları edi. Suitanıń bólimleriniń biri — menuet — keyinala klassik sonata-simfoniyalıq ciykdiń bólimine aylandı. A.Vivaldi, A.Korelli, G.F.Gendeldiń orkestr konsertleri, I.S.Baxtıń Brandenburg konsertleriniń bolıwı múmkin. XVII ásirdiń birinshi yarmındaǵı Italiya saz ásbablıq muzıkasına ayırıqsha toqtap ótiw kerek. D.Skarlattidiń bir bólimli sonataları eski sonata formalarınan sonata allegrosınan ótiw basqıshı sıpatında payda boladı. Gluktiń ustazı J.Sammartinniń dóretiwshiligi

orkestr simfoniyasınıń formalarında áhmiyetli orınǵa iye boldı. Klavesin hám klavikord saz ásbablarınıń dawıs shıǵıw usılları bir birinen ajıralıp turadı. Klavikordda tangent dep atalıwshı temir plastinkaları tarǵa tiyiwden dawıs payda boladı. Klavikordda klavesinge qaraǵanda dawıs shıǵıw imkaniyatı kúshli bolıp, dawıstıń bálent – pásligi atqarıwshılıǵına baylanıslı bul saz ásbabınıń ózgesheligi. Klavesinniń dúzilisi klavikorddan ajıralıp turadı. Klavesinde tarlar klavish penen birlestirip ornatılǵan qálemsheler yaki tilsheler járdeminde terbelisedi. Klavesinniń dawısı jaǵımlı boladı. Saz ásbaptıń dúzilisi onda dawıslardı bir-birine baylanıstırıw (legato), sondayaq, dawıstı áste - aqırın bálentletiwsi yamasa páseytiriwshi (crescendo, diminuendo) imkaniyatı bolmaydı. Klavesinde fortepianoǵa qaraǵanda diapazonı kishi hám zamanagóy pedalı bolmaǵan. Rekonstruksiyalanǵan klavesin saz áspaında eki klaviatura hám pedalı bolǵan. Hár pedal bir klaviatura bir : forte yamasa piano dawıs kúshine iye bolǵan. Ataqlı klavesinshiler, eki klaviatura hám registrlerden sheberlik penen paydalanıpn, rán-báreń ırǵaqlardı, túrli jaǵımlı seslerde atqarǵan. klavesinler kúshli dawısqa-iye bolǵan hám onı konsert saz ásbabı dárejesine alıp shıqqan.

Óziniń shegaralanǵan imkaniyatlarına qaramastan, klavesin joqarı registrdae óziniń jaǵımlı tembrine iye. Klavesin kórkem óneri XVII-XVIII ásirlerde rawajlanıwdıń bálent shıńına shıqtı. XVIII ásirde Italiya operasında uvertura simfoniya atı menen júrgizilgen. Sammartini birinshi ret uverturanı operadan ajratdı hám onıń úsh bólimli dúzlisin saqlap qalǵan halda erkin janrǵ a aylandırdı.

Klassik simfonizmniń payda bolıwında Mangeym qalasında jasaǵan hám «mangeym mektebi» dep atalǵan simfoniya mektebin jaratǵan chexiyalıq dóretiwshiniń xızmeti úlken boldı. Onıń basında chexiyalıq sazendeler — skripkashılar, kapelmeysterler hám kompozitorlar turadı. Yan Vatslav, Antonin Stamits hám Frantishek Ksaver Rixter mangeym mektebiniń salıwshılar. Mangeym mektebi klassik orkestrniń jana túrge ótiwi ámelge asırdı — basso continue (klavesin yamasa organnıń májbiriy birigiwimenen)eski orkestr usılı payda bjldı. Yan Stamits tárepinen dúxilgen orkestr quramındaǵı saz ásbapǵa 30 tarlısaz áspabı , 2 fleyta, 2 goboy, 2 taibla, 4 valtorna, litavralar kiritildi. Mangeym mektebiniń simfoniyashlıarı birinshi ret orkestr quramına klarnet saz ásbabın kiritti. Y.Stamitstiń XVIII ásirdiń 40-jıllarında jaratılǵan tmamlanǵan tórt bólimli simfoniyalıq cikl qáliplesti, (sonata allegrosı, awır bólim, menuet, shaqqan final). XVIII ásir klavir muzıkasınıń rawajlanıwında «berlinlik» yaki «gamburglik» Bax dep atalǵan Filipp Emmanuil Baxtıń dóretiwshiligi júda úlktn áhmiyetke iye boldı. Onıń dóretiwshilik jónelisi kóp tárepligi menen óziniń ullı atası — I.S.Bax ámelge asırǵan islerge qarama-qarsı edi. F.E.Bax klavir ushın úhs júzge jaqin (sonatalar, konsertlar, fantaziyalar, kishi kólemdegi) shıǵarmalar jarattı. Klavir sonatası tarawında F.E.Bax joqarı nátijelerge eristi hám Gaydn, Motsart hám Betxovenniń klassik fortepiano sonatalarına jol ashıp berdi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. A.X Trigulova Xorijiy musiqa adabiyoti. Toshkent - «ILM ZIYO» - 2009.
2. И.Прохрова. Музыкальная литература зарубежных стран.М,, «Музыка»1977.
3. Б.Левик. Музыкальная литература зарубежных стран. Вып 2,3,4,5. М,, «Музыка»1972.1973.1975.

REZYUME. Maqalada XVII-XVIII ásride saz ásbablıq muzıkasıń tariyxı. Simfoniyalıq orkestr, kamer ansarnblleri, polifoniyalıq muzıka ushın jaratılǵan muzıkalar janrlar sonata, kvartet, trio, simfoniyalar haqqında sóz etiledi.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается история инструментальной музыки в XVII-XVIII веках. Обсуждаются жанры, созданные для симфонического оркестра, камерных ансамблей, полифонической музыки, включая сонаты, квартеты, трио и симфонии.

SUMMARY. The article discusses the history of instrumental music in the 17th-18th centuries. Music created for symphony orchestra, chamber ensembles, polyphonic music, and genres such as sonata, quartet, trio, and symphony are discussed.

HAYOTIMIZDA MADANIY MUSIQANING TUTGAN O‘RNI

T.Bermaxanova – *o‘qituvchi*
Nukus shahri Xalq ta’limi bo‘limiga qarashli 3-sonli umumta’lim maktabi

Tayanch so‘zlar: madaniy musiqa, musiqa ta’limi, musiqa o‘qitish metodikasi, musiqiy tarbiya, milliy musiqa merosi, estetik tarbiya, musiqa o‘qituvchisi, innovatsion yondashuv, musiqiy savodxonlik, ma’naviyat.

Ключевые слова: культурная музыка, музыкальное образование, методика преподавания музыки, музыкальное воспитание, национальное музыкальное наследие, эстетическое воспитание, учитель музыки, инновационные технологии, музыкальная грамотность, духовность.

Key words: cultural music, music education, music teaching methodology, musical upbringing, national musical heritage, aesthetic education, music teacher, innovative approach, musical literacy, spirituality.

Musiqa insoniyat tarixida eng qadimiy san’at turlaridan biri bo‘lib, u inson ruhiyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Musiqa nafaqat estetik zavq bag‘ishlaydi, balki insonning ichki dunyosini tarbiyalaydi, uning qalbida ezgulik, go‘zallik va mehr tuyg‘ularini uyg‘otadi. Ayniqsa, yosh avlod tarbiyasida musiqa san’atining o‘rni beqiyosdir. Bugungi globallashuv davrida turli madaniy oqimlar yoshlar ongiga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sharoitda milliy musiqiy merosimizni asrab-avaylash va uni o‘quvchilar ongiga singdirish muhim vazifaga aylanadi. Musiqa orqali o‘quvchilarda milliy g‘urur, vatanparvarlik va qadriyatlarga hurmat hissi shakllanadi. Respublikamizda musiqa ta’limi metodikasini shakllantirishda mahalliy olimlar, metodistlar hamda tajribali o‘qituvchilarning olib borgan izlanishlari va yaratilgan o‘quv qo‘llanmalarning ahamiyati juda katta bo‘ldi. Pedagogika sohasidagi so‘nggi yutuqlar tinglovchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlash, ularni metodik bilim va malakalar bilan qurollantirish hamda musiqa o‘qitish metodikasini egallashga yordam berishni asosiy maqsad qilib qo‘ygan. Bu maqsadga erishish uchun amaliy mashg‘ulotlar jarayonida uzoq davom etadigan ijodiy mehnat talab etiladi. Ta’kidlash joizki, maktabda o‘quvchilarning yosh fiziologik xususiyatlari, ko‘nikmalari va ilmiy tajribalarini hisobga olgan holda musiqa o‘qitish metodikasi qo‘llaniladi. Bu jarayonda ta’lim usullari, o‘quv materiallari (o‘quv reja, dastur), ta’lim tamoyillari hamda tarbiyaviy ishlarning umumiy maqsad va vazifalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabda musiqa darslari o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Qo‘shiq kuylash, cholg‘u asboblarida ijro etish, musiqani tinglash va tahlil qilish orqali o‘quvchilar estetik didga ega bo‘ladilar. Musiqa mashg‘ulotlari bolalarda jamoaviylik, intizom va o‘zaro hamkorlik ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Xususan, xor jamoalarida kuylash bolalarning bir-birini tinglash, uyg‘unlikda ishlash va mas’uliyatni his qilishiga yordam beradi. Bu esa ularning kelajak hayotida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, musiqa o‘qitish metodikasi o‘quvchilarni musiqa san’atiga o‘rgatishning mazmuni, vazifalari va metodlarini o‘rganuvchi, shuningdek o‘quv jarayonini tashkil etuvchi shakl va yo‘llarni belgilovchi fan hisoblanadi. “Metodika” so‘zi yunoncha bo‘lib, “izlanish yo‘li”, “bilim olish usuli” degan ma’noni anglatadi va ta’lim-tarbiyaning alohida bo‘limi sifatida qaraladi. Ularning yig‘indisi musiqa o‘qitish metodlari deb ataladi. [1] Musiqa ta’limi fanida maqsad va vazifalarni amalga oshirish o‘qituvchining professional va axloqiy tarbiyasiga bevosita